

## БЎЛАЖАК КИМЁ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

**Ҳасанбой Убайдуллаевич Дехқонов**

Қўқон давлат педагогика институти мустақил тадқиқотчиси

### АННОТАЦИЯ

Замонавий таълимнинг асосий вазифаларидан бири ижодкор шахсни шакллантиришдан иборат бўлиб, Олий таълимда жараёнида ушбу вазифа ёшларда илмий дунёқарашни шакллантиришда ўз ифодасини топади. Мазкур моқолада бўлажак кимё ўқитувчиларининг касбий компетентлигини такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари

**Калит сўзлар:** тарбия, компетентлилик, касбий компетентлик, бўлажак кимё ўқитувчиларининг касбий компетентлиги

### КИРИШ

Қобилият – умумий психологик тушунча бўлиб, шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари жамини англатади ва у ёки бу фаолиятни самарали амалга оширишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Онгли равишда фаолият юритиш, илмий муаммо моҳиятини англаган ҳолда изланиш олиб бориш, танқидийлик, мустақиллик, иродавийлик, қатъиятлилик ва шахснинг бошқа сифатлари шулар жумласидандир. Тадқиқотчилик фаолияти билан шуғулланаётган талабалар билан бир қаторда бундай сифатлар ҳар қандай мутахассис учун жуда муҳим ҳисобланади. Тадқиқот муаммосини аниқлаб олиш учун талаба ўз-ўзига: «Мен нимани истайман?», «Нима учун айнан шуни истайман?» деган саволларни бериши керак. Шундагина у фаразларни текшириш ва ҳақиқатни исботлаш йўллари кидириб топишга, жиддий тадқиқот ишларини бажаришга ўзини психологик жиҳатдан тайёрлаб боради. Педагогика олий ўқув юртлари педагогик таркибининг илмий кадрлар салоҳияти талабаларда тадқиқотчилик фаолияти лаёқатларини шакллантиришга бевосита таъсир кўрсатишини назарда тутиб, Қўқон ДПИ мисолида ушбу ҳолат ўрганилганда, ушбу натижанинг ижтимоий-гуманитар йўналишдаги кафедралар кесимидаги кўрсаткичи аниқланди. Шунингдек, Гулистон давлат университети, Жиззах давлат педагогика институти Педагогика факультетидаги мавжуд кадрлар

мисолида ҳам касбий компетентлилик салоҳияти кўрсаткичлари тадқиқ этилди. Унга кўра, 2017-2018 ўқув йилида Гулистон, давлат университетлари педагогика факультетлари, Қўқон, Жиззах давлат педагогика институти педагогика факультети бўйича касбий компетентлилик қўйидагича фойзни ташкил этди.

## АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Жадвалда бўлажак кимё ўқитувчиларининг касбий компетентлигини такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари, бўлажак кимё ўқитувчиларининг касбий компетентлигини такомиллаштириш фаолияти учун зарур тафаккур даражалари, билимдонлиги ва иродавий сифатларига қўйилган талаблар ифодаланган бўлиб, уни тугалланган ва яқунланган аксиома ҳолатида деб бўлмайди. Зеро, у давр талаблари асосида, аналитик ва синтетик тафаккур даражаси, миллий ва умуминсоний кадриятлар мазмунини англаб етиши, тадқиқотчилик фаолиятининг заруриятини англашига кўра такомиллашиб боради.

1-чизма

### Бўлажак кимё ўқитувчиларининг касбий компетентлигини такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари

1.	Илмий билимдонлик
2.	Юқори тафаккурга эга эканлиги
3.	Фикрлаш қобилиятининг юқорилиги
4.	Касб маданиятининг юқорилиги
5.	Касбий қобилиятининг кучлилиги
6.	Фикрлаш доирасининг кенглиги
7.	Замонавий касбий билимларга эгалиги
8.	Мустақил эркин ижодий ва тўғри фикрлай олиши
9.	Муаммоли вазиятларда мустақил фикрлай олиши
10.	Ижтимоий муносабатларда фаол иштирок этиши
11.	Ташкилотчилиги ва ташаббускорлиги
12.	Масъулият ҳиссининг қарор топганлиги
13.	Мунозарага кириша олиши, далиллаш, исботлаш лаёқатининг кучлилиги
14.	Ижтимоий - сиёсий фаоллиги
15.	Касбий компетентлигининг такомиллаштирилганлиги

Мазкур олий ўқув юртларида юқорида келтирилган мезонларга мувофиқ ёш мутахассисларда талабалик давридан

бўлажак кимё ўқитувчиларининг касбий компетентлигини такомиллаштириш, касбий фаолиятга оид кўникмаларни ҳосил қилиш мақсадида иқтидорли, илмий фаолиятга лаёқати мавжуд бўлган истеъдодли, фаол талабалар танлаб олинди ва уларга кафедралар томонидан республикаимиз ҳамда минтақада долзарб ҳисобланган тадқиқот мавзулари тавсия этилди.

Педагогнинг касбий лаёқатлилигини тарбиялаш муаммосини ўрганиш ишига бир қатор илмий ишлар бағишланган. Бироқ бу муаммонинг турли жиҳатлари ва аспектига олимларнинг қизиқишлари камаймаяпти, бу эса узлуксиз педагогик таълим тизимини модернизациялаш ва ривожлантиришнинг ҳозирги замон босқичида алоҳида аҳамиятга эгалигидан ва унинг долзарблигидан гувоҳлик беради.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш – бу талабанинг шахсий хусусиятлари, қизиқишлари, қобилияти ҳамда имкониятларини инобатга олувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларидан талаба шахсини ривожлантиришда самарали фойдаланишга қаратилган жараён дир. Шу боис ўқитишни дифференциаллаш ва индивидуаллаштириш шахсга йўналтирилган таълимни жорий этишнинг асосий тамойиллари сифатида хизмат қилади. [ 2]

Замонавий жамиятда таълим тизимини ривожлантиришнинг стратегик йўналиши – бу инсоннинг турли соҳаларда мақсадли мустақил фаолияти асосида унинг интеллектуал ва ахлоқий ривожланишидир. Жаҳоннинг ривожланган давлатлари қатори мамлакатимизда ҳам таълимдаги ислохотлар жараёнида мустақил таълимни рағбатлантириш муҳим йўналиш сифатида қаралмоқда. Педагогнинг касбий лаёқатлилигини тарбиялаш феноменини тадқиқ қилишга Р.Х.Жўраев В.А.Кан-Колик, Н.В.Кузьмина, Н.Д.Никандоров, В.А.Сластенин ва бошқа қатор олимларнинг ишлари педагогик компетентликка бағишланган. Бу муаллифлар касбий компетентлик шахсиятли-ишончлилик сифатлари билан бирликда ўқитувчининг касбий-шахсиятли ҳодиса сифатида педагогик маданиятини тавсифлайди деган фикрда яқдилдирлар. Ўз навбатида, касбий компетентлик тушунчаси, В.А.Сластенин таъкидлаганидек, педагогнинг педагогик фаолиятни амалга оширишга назарий ҳамда амалий тайёрлигининг бирлигини ифодалайди ва унинг профессионализмининг тавсифлайди.

Педагогика ва психологияда касбий компетентликнинг моҳияти, мазмуни, структураси, асосларини ва уни тарбиялаш имкониятларини таърифлашда турлича ёндашувлар мавжуд.

Педагогнинг касбий тарбияланганлик лаёқатлилигини тадқиқ қилишга бағишланган асарларда унинг қуйидаги турлари фарқ қилинади:

– **касбий лаёқатлилилик** – касбий фаолиятини етарлича юқори даражада эгаллаганлик, ўзининг келгуси касбий ривожланишини лойиҳалаш қобилияти;

– **ижтимоий педагогик лаёқатлилилик** – биргаликдаги (гуруҳли, кооператив) касбий фаолиятни, ҳамкорликни ва, шунингдек, мазкур касбда қабул қилинган касбий мулоқот услубларини эгаллаганлик, ўз касбий меҳнати натижалари учун ижтимоий масъуллик :

– **ауто компетенлик** – ўзининг ижтимоий-касбий характеристикалари ҳақида адекват тасаввур ва касбий деструкцияларни енгиб ўтиш технологияларини эгаллаганлик ;

– **экстремал касбий компетенлик**– тўсатдан мураккаблашган шароитларда, ҳалокатларда, технологик жараёнлар бузилганида ва ҳ.к.ларда ишлаш қобилияти .

Касбий тарбияланганлик лаёқатлилигининг кўрсатиб ўтилган турлари бундай хилма-хиллигига қарамасдан, муаллифлардан ҳеч бири уларни таснифлаш мумкин бўладиган умумлаштирувчи критерий асосни келтирмайди. Жумладан, ижтимоий тарбияланганлик ва экстремал компетенликлар тавсифлаш учун турли асосларга эга, ва демак, структураси, мазмуни ва тарбиялаш шароитлари бўйича фарқ қилади. Равшанки, мазкур муаммо ҳозирги замон педагог ва психологлари ишларида ҳали ўз ечимини тўла топади.

Фақат шуни қайд этамизки, бу ерда айтиб ўтилган касбий тарбияланганликда компетенлик турлари одамнинг касбий фаолиятда ва муомалада етуклигини, профессионал шахснинг қарор топишини англатади. Бу ерда «етуклик» сўзи «одам руҳий, ақлий ва жисмоний қобилиятларининг энг юқори ривожланган, ривожланган масъулият ҳисси, бошқа одамлар ҳақида ғамхўрлик қилиш эҳтиёжи, жамият ҳаётида фаол иштирок этиш қобилияти» сифатида қаралади.

Касбий компетенлик дейилганда нимани тушунмоқ керак? С.И.Ожеговнинг рус тили изоҳли луғатида ушбу таърифни кўрамиз: «лаёқатли – бирор соҳада билувчи, хабардор, обрўли». «Компетенция – 1. Кимдир яхши хабардор бўлган масалалар доираси. 2. Кимнингдир ваколатлари, ҳуқуқлари доираси». Чет тиллар изоҳли луғатида «лаёқатли – маълум соҳада билимдон, хабардор одам; ўз билимлари ва ҳуқуқлари бўйича бирор нарсани қилиши, бирор нарса ҳақида ҳукм чиқариши мумкин бўлган одам». Академик С.С.Фуломов таҳрири остида чоп этилган

«Олий таълим» лугат - маълумотнома тўпламида - «Компетентлик – лот.comptens – тегишли, лаёқатли» деб ифодаланган

Бироқ, « компетентлик» ёндашуви доирасида « компетентлик» бу «... ўқувчининг эгаллаган билимларига, унинг ўқув ва ҳаётига, тажрибасига асосланган, билиш фаолияти ва таълим амалиёти натижасида ривожлантирган мустақил амалга ошириладиган қобилиятдир». Ўз навбатида компетентлик дейилганда «атроф борлиқ ёки фаолиятнинг одам лаёқатлилиги билан эгаллаши лозим бўлган соҳаси (доираси) деб тушуниш» мақсадга мувофиқдир.

Ўқув машғулотларининг замонавий шаклда ўқитишнинг модуль тизимида ташкил этилиши талабаларда тизимли таҳлил қилиш қобилияти, фалсафий ва илмий тафаккур кўникмаларини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Ёш мутахассиснинг етуклик даражаси унинг муайян соҳа бўйича тўлақонли ихтисосликка эга бўлиши билан бирга, унда тадқиқотчилик лаёқатининг қай даражада эканлиги, маънавий-интеллектуал ривожланлиги, бир сўз билан айтганда, маънавий-маърифий камолоти билан белгиланади. Чунки чинакам маърифатли одам миллат қадриятларини, инсон қадрини, ўзлигини англаши, мустақил давлатимизни жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаши учун фидойилик билан курашиши мумкин. Зеро, ёшлар онгига мустақил, озод ва обод давлат барпо этиш, унинг содиқ ҳамда фидойи фарзанди бўлишдек муқаддас туйғуни сингдириш давлат сиёсатининг устувор масалаларидан бири ҳисобланади. Бу соҳада турли хил давлат ва нодавлат уюшма, жамғарма, кенгашларнинг. Хусусан, олий таълим муассасаларида бўлажак кимё ўқитувчиларида касбий компетенцияларни такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Мустақиллик йилларида олий ўқув юртларида ёшларнинг касбий компетенцияларини шакллантириш мақсадида ёшлар кенгашлари ташкил этилмоқда. Жумладан, Гулистон давлат университети “Бўлажак компетентли кимё ўқитувчиси”, Қўқон давлат педагогика институтида “Компетентли кимё ўқитувчиси” , Жиззах давлат педагогика институтида “Кометентли ўқитувчи - келажак пойдевори” макатаби, Қўқон давлат педагогика институтида “Компетентли кимё ўқитувчиси”” мактаби таъсис этилган. Шунингдек, мактаб низоми ва иш режаси асосида барча факультетларда “Ёш кимёгар” мактаби тармоқлари ва барча кафедраларда “Ёш кимёгар” мактаби ташкил қилинган. Қайд этилган олий ўқув юртларида ёшлар мактабларининг низоми ва иш режалари олий ўқув юртининг илмий кенгашлари томонидан тасдиқланади.





Таълим соҳасида бундай ёшлар мактабларининг асосий мақсади: бўлажак Бўлажак кимё ўқитувчилари, мутахассислар, магистрант, аспирант ва иқтидорли талабаларнинг касбий компетентлигини такомиллаштиришга оид касбий, касбий-педагогик фаолиятини эркин тарзда уюштириш, замонавий фан-техника ютуқларига асосланган ҳолда, ёшлар касбий фаолияти самарали натижаларини ўқув жараёнига татбиқ этишдан иборат.

Ёш кимёгар мактабларининг асосий вазифалари эса қуйидагилардан ташкил топади:

- бўлажак кимё ўқитувчиси ва тадқиқотчи талабаларни касбий компетенцияларини шакллантиришга имконият яратиш;
- амалий машғулотлар, давра суҳбатлари, семинар-тренинглар воситасида бўлажак кимё ўқитувчиларининг касбий компетентлигини такомиллаштириш;
- бўлажак кимё ўқитувчиси, мутахассисларни фан-техника ютуқлари асосида касбий компетентлигини илмий-назарий ҳамда амалий асосларини ишлаб чиқиб, уларни ҳаётга татбиқ этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;
- академик лицей ва олий ўқув юртлари талабаларининг касбий компетентлигини шакллантириш жараёнида ўзаро узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш.

Мазкур мактабда бўлажак кимё ўқитувчиларида касбий компетентлигини шакллантириш фаолияти билан шуғулланиш учун ҳар томонлама кўмаклашади. Уларнинг касбий йўналишни белгилаб олишлари, таълимнинг тренинг, амалий машғулот шакллари ҳамда илмий-амалий конференция ва семинарлар воситасида уларга ўз касбий салоҳиятларини оширишлари, фан ютуқларидан фойдаланган ҳолда муайян муаммонинг назарий асосларини ёритишлари, ўз тадқиқотлари натижаларини ҳаётга татбиқ этишлари учун шароит яратиш айниқса муҳимдир. Шунингдек, мактаб бўлажак кимё ўқитувчиларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлаш, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий этиш, ўзаро ҳамкорлик шартномалари асосида корхона, ташкилот ва муассасалар билан амалий ишларини олиб бориш ва бошқалар юзасидан маъмуриятга, Илмий кенгашга ҳамда Ихтисослашган кенгашларга таклифлар киритишдек ҳуқуқларга эга бўлиб, академик лицей, касб-ҳунар коллежлари, олий ўқув юртлари талабаларининг касбий малака ва ижодий фаолиятларини ривожлантиришда ўзаро мустаҳкам алоқа ўрната олади. Асосий фаолият тури профессионал фаолиятни қўллаб-қувватлашга қаратилгани сабабли мазкур



мактабларга катта иш тажрибасига эга бўлган мутахассис-олимлар, профессор-ўқитувчилар, амалиётчилар доимий равишда кўмак ва маслаҳатга жалб этилади. Таълим муассасаси таркибида ташкил этилган бундай мактаблар талаба-ёшларни мактаб, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларининг иқтидорли талабалари билан ҳамкорлик алоқаларини ўрнатишда алоҳида ташаббус кўрсатиши зарур. Тадқиқотимиз давомида шундай ҳамкорлик алоқаларини ривожлантиришнинг фаол йўналишларини аниқлаш ва ривожлантириш мақсадида Қўқон ДПИ, Қўқон Педагогика касб-ҳунар коллежи, Қўқон академик лицейидаги ўқувчи ва талаба-ёшлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик ҳолатини ўргандик.

## ХУЛОСА

Олий таълимда икки босқичли тизимнинг жорий этилиши, мутахассисликлар бўйича кадрлар тайёрлашнинг йўлга қўйилиши «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг амалдаги татбиқи ҳисобланади.

Демак, компетенлик аниқ вазиятда намоён бўлади, у индивид лаёқатлилигини баҳолаш тизимини ишлаб чиқишда муҳим омилдир.

Шундай қилиб, касбий компетенлик – бу меҳнат субъектининг (мутахассис ёки жамоанинг) кундалик фаолиятидаги вазифаларни ва мажбуриятларни бажаришига касбий тайёргарлиги ва қобилиятидир.

## REFERENCES

1. Джураев Р.Х. Дидактические основы интенсификации процесса обучения в профтехучилищах. –Т., 1992. – 53 с.
2. Кан–Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. –М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
3. Компетентлик – лот.comptens – тегишли, лаёқатли. Олий таълим, луғат маълумотнома. Академик С.С.Фулломов таҳрири остида. Тошкент, «Молия», 2003 йил. 144 бет.
4. Кузьмина Н.В., Реан А.А. Профессионализм педагогической деятельности. – С.-Пб.: С.-ПбГУ., 1993. – 63 с.
5. Ожегов С.И. Рус тили изоҳли луғати.М..1965.й
6. Слостенин В.А., Чижаква В.И. Введение в педагогическую аксиологию. – М.: Изд. центр «Академия», 2003. – 192 с.

